

7.

Tudásbázis és konstringencia

DOBI EDIT

1. Bevezetés

Noha a konstringenciát a textualitással összefüggésben gyakran a kohézió – konnexitás – koherencia sorában említjük, az alábbi gondolatmenet egyik sarokpontjaként fontos kifejezni, hogy míg a másik három kategória legalább részben a szövegjelentés összefüggésének a nyelvi vetületével is összefügg, ehhez képest a konstringencia a szövegalkotó és a befogadó mentális működését jellemzi, elég gyakran a szöveg nyelvi megformálásával nem igazolható összefüggése mellett. A jelenség általános megközelítése már nemigen hagy alapvető tisztázandó kérdéseket a szóban forgó kategóriák viszonyának jellemzésében, a témáról már több értékes tanulmány született. Ugyanakkor – az eddig elvégzett és megjelentetett szemiotikai textológiai szemléletű elemzések nyomán – megalapozott azt gondolni, hogy a kommunikációs helyzet bizonyos tényezői befolyásolják (megváltoztatják) a konstringencia státusát egy-egy konkrét szövegjelentés-reprezentációban. Bizonyos kommunikációs helyzetekben egyenesen az feltételezhető, hogy a közlő konstringenciaítéletének nyilvánvalósága elősegíti a befogadó pozitív konstringenciaítéletét. Még akkor is, ha a befogadó oldalán nem áll rendelkezésre minden ahhoz, hogy a szöveghez általa valóságosként feltételezhető tényállást rendeljen.

Az alábbiakban – miután körüljártuk, hogy a szemiotikai textológia talaján hogyan értelmezzük a konstringencia fogalmát, és milyen összefüggéseit vesszük figyelembe a szövegjelentés vizsgálatokor – azzal foglalkozunk, hogy mi befolyásolja a konstringencia kategóriájának státusát a jelentsreprezentációban (esetleg egyúttal általános szemiotikai textológiai definícióját). Látni fogjuk, hogy azokban az esetekben, amikor, mondhatni, a nyelvi jelszerveződés nem támogatja a jelentsösszefüggés reprezentációját, a szálak a tudásbázishoz vezetnek. Esettanulmányokkal szemléltetem, hogy a konstringenciabenyomás, illetve -ítélet szorosan összefügg a befogadó kommunikációs helyzetről való tudásával, az értelmi jelentsre vonatkozó ismereteivel¹, valamint a rendelkezésére álló kollektív tudással.

---

¹ Az értelmi jelents Petőfi S. János szövegjelentés-reprezentációhoz kidolgozott apparátusának egyik részrendszeréhez tartozó kategória. A komplex szövegjelentésnek azt a síkját jelöli, amelyet lexikális fogalmi jelentsként definiálhatunk. A jelentsnek ez a síkja a szójelentseknek és a közöttük értelmezhető viszonyjelentseknek az összessége, és mint ilyen, gyakran erősen összekapcsolódik a szöveg nyelvi megformáltságával, valamint a nyelvileg ki nem fejtett értelemmel.

2. A konstringencia általános felfogása

A szemiotikai textológia elméleti keretében, Petőfi S. János és a Poliglott szöveg-tani-szövegnyelvészeti kutatócsoport kutatásai nyomán a fogalom következő meghatározása bontakozik ki, amelyet hosszan, több szempontból részleteztem a 2021-ben megjelent *A szemiotikai textológia hozadéka a szövegek jelentésrepresentációjában* című munkámban: „a konstringencia fogalma a közlői és a befogadói benyomás jellemzésére szolgál: az a szöveg konstringens, amelyhez a közlő, illetve a befogadó által rendelt tényállás-együttest a közlő illetve a befogadó el tudja fogadni a valóságban lehetséges tényállásként. A jelentésrepresentációnak ez a mozzanata összhangban áll a megduplázott jelmodell elméletével, amelynek keretében a jelhasználók mentális működése mind a jelölő, mind pedig a jelölt leképezésében része a jelentésnek. Több szövegpélda elemzésének eredménye igazolja, hogy általában véve a szöveg konstringenciája nincs szoros összefüggésben a szöveg (formai értelemben vett) nyelvi szerveződésével; a konstringenciaítélet gyakorlatilag nem a nyelvi síkon tetten érhető eszközök jelentés-összetartó hatásától függ” (Dobi 2021: 79–80).

A szövegjelentés leírásával, az értelmezés folyamatával, az értelmezői attitűd szerepével az interpretációban valamilyen mértékben minden olyan tudományterület foglalkozik, amelynek célja vagy eszköze a szövegjelentés magyarázata. Így aztán több olyan részrendszer ismert, amely összefüggésbe hozható – szerencsés ideológiai körülmények között párbeszédbe is állítható – a szemiotikai textológia kategóriáival, magyarázataival. Az eddigi szövegjelentés-vizsgálatok – beleértve az elméletieket és az esettanulmányokat is – véleményem szerint diskurzus lehetőségét mutatják a világok elméletével (Lewis 2004, vö. még Bernáth–Csúri 1981, Bács–Kocsis 2011), a konstruktivista szövegelmélettel (vö. Odorics 1991), a funkcionális-kognitív pragmatikával (Tátrai 2011), a kognitív nyelvtudománnyal (Pléh 1996, 2003; Benczes–Kövecses 2010; Tolcsvai Nagy 2013), a prototípuselmélettel (Rosh 1973, 1975; Taylor 2003). Ezt azért tartom fontosnak kiemelni, mert az egymástól eltérő nézőpontok számos adalékot hozzátesznek a konstringencia szemiotikai textológiai magyarázatához, minek révén árnyalható a nem tisztán nyelvtudományos kategória.

3. A koherencia és a konstringencia viszonya

A fentebb említett összefüggésfogalmak közül – a konstringencia jelenségének magyarázatához – ki kell emelnünk a koherenciát. A koherencia pragmatikai meghatározottsága és a konstringencia kognitív, tudásbázis alapú elgondolása közötti párhuzam már nemigen szorul igazolásra, az azonban – elsősorban a konstringencia nem nyelvtudományos motiváltsága miatt – tisztázandó, hogy ezek viszonya milyen fő sarokpontok mentén jellemezhető.

Általánosságban azt állíthatjuk, hogy egy szöveg koherenciájának elsődleges feltétele a konstingencia, tehát az, hogy a közlő, illetve a befogadó a szöveg nyelvi síkjához olyan tényálláskomplexumot tud hozzárendelni, amelyet el tud fogadni lehetséges valóságos tényállásként. Ez az összefüggésrendszer jól szemléltethető a világok elméletében definiált kategóriák szemiotikai textológiai elemzésre átültetett értelmezéseinek viszonyaival. Petőfi S. elméleti interpretációjában a *való világ* meghatározott konvenciók által valósnak feltételezett világ; a *szövegvilág* a szöveg nyelvi-fizikai megformáltsága által feltételezhetően kifejezett tényállás-komplexum; a *lehetséges világ* a való világhoz viszonyítva értelmezhető feltételezett valóság, amelyben a szövegvilág tényállásai az értelmező számára igaznak, lehetségesnek minősülnek; illetve a teljesség kedvéért említendő a *részvilág*, amely a világ olyan részlete, amely valamilyen szempontból elkülöníthető a világ többi összetevőjétől (vö. Petőfi S. 1994).

A konstingencia tehát a nyelvhasználó (közlő, befogadó) benyomása, ítélete a szöveg által feltételezhetően kifejezett tényálláskomplexumról. A szóban forgó benyomás kiindulópontja bizonyos értelemben a nyelvi-fizikai sík mint a nyelvhasználó mentális működésének elsődleges támpontja azáltal, hogy a mentális lexikonban tárolt szójelentések képezik a szöveg értelmi jelentésének alapját.

Ezzel együtt is nyilvánvaló, hogy olyan szöveghez is rendelhető összefüggő tényálláskomplexum, amelynek a nyelvi szerveződésében nem értelmezhetők grammatikai és/vagy jelentésbeli kapcsolatok, tehát a szöveg nem konnex és/vagy nem kohezív. Az ilyen esetekben a jelentésrepresentáció alapja az értelmező tudásbázisa. Ezért ha többet szeretnénk tudni azoknak a szövegeknek a jelentésrepresentációjáról, amelyek nyelvi utalási hálózata alapvetően „nem vesz részt” a konstingenciabenyomás/-ítélet kialakulásában, az értelmezés alapjául szolgáló tudásbázissal kell foglalkoznunk. Ehhez jó kiindulópont Petőfi S. János tipológiai törekvésű tudásbázis-áttekintése.

4. A szövegtelmezés során aktivált tudásbázis jelentősége

Petőfi S. János a befogadó kognitív műveletei során felhasznált tudást, amit tudásbázisnak nevez, két részre bontja. A *kollektív tudás* alkotóelemei egy kisebb vagy nagyobb közösség (család, nemzet, vallási csoport), vagy akár a teljes emberiség által megközelítőleg azonosként ismert és értett jelentések. Ezek lehetnek például természettudományos törvények, szabályszerűségek, jelképek stb. Az *egyéni háttértudás* alkotóelemei – ahogy az elnevezés jelzi – az egyén tanulása, neveltetése, tapasztalatai, élményei stb. nyomán keletkeznek, és ha hasonlítanak is más személyek tudáselemeihez, nem tekinthetők kollektív tudásoknak, mivel az átfedés a szóban forgó egyéni tudásbázisok között esetleges és jellemzően csekély. (Mindezzel együtt azok a szöveghasználók, akiknek az egyéni háttértudáselemei között van átfedés, feltételezhetően egymáshoz közelebb eső

tényállás-konfigurációt rendelnek ugyanahhoz a szöveghez, illetve könnyebben értik egymást egy nyelvileg nem kohezív, illetve nem konnex dialógus keretében.)

Mind a kollektív, mind az egyéni háttértudás tartalmaz olyan elemeket, amelyek a *centrális bázis*ba tartoznak. Ezek tudások, hiedelmek, feltevések, elvárások, amelyek bármely kommunikációs helyzetben az egyén rendelkezésére állnak a szöveg értelmezéséhez. A *lokális bázis*t a befogadó által a tudáselemek között felismert, rekonstruált, feltételezett stb. logikai, illetve asszociatív kapcsolatok alkotják. Utóbbiak vélhetően az egyedi értelmezés irányába hatnak. A *tipológiai bázis*ba a befogadónak azon mentális, kognitív viszonyulásai tartoznak, amelyek a lokális bázis logikai/asszociatív kapcsolataira vonatkozó ítéletein, következtetésein alapulnak (vö. Petőfi S. 2004: 104–106).

Az itt bemutatott tudásbázisokból táplálkozik a befogadónak a szöveg értelméről teremtett egyéni világa (mint a lehetséges világok egyike).

A tudásbázis tehát igen tágan értelmezett kategória, amely minden olyan lehetséges tudást, tapasztalati ismeretet, feltételezést, asszociációt magában foglal, amelyet az értelmező aktiválhat a szövegjelentés reprezentációja során. Ezzel összefüggésben akkor, amikor arról van szó, hogy egy szövegértelmezői működés során pozitív konstringenciabenyomás születik, lehetséges volna – és a konstringencia tudományos leírása szempontjából akár szükséges is – ezt a benyomást az alapján differenciálni, hogy milyen a konstringencia „hatóköre”, ami azt jelenti, hogy a pozitív konstringenciabenyomás vélhetően minden egyes szövegértelmező részéről megszületik-e (megszülethet-e), vagy csak egy bizonyos társadalmi réteghez, szakmához, embercsoporthoz köthető. Ehhez a kérdéskörhöz szorosan kapcsolódik az a kérdés is, hogy nevezhető-e konstringenciának egy olyan szöveghez rendelhető tényálláskomplexumról születő értelmezői benyomás, amely tényálláskomplexum nem lehet maradéktalanul összefüggő és jólformált bizonyos tudásbáziselemek (pl. szakkifejezésekhez rendelhető jelentések, logikai relációk stb.) ismeretének hiányában. Utóbbi kérdés voltaképpen úgy is feltehető, hogy elégséges feltétele-e a konstringenciának – ezáltal a szövegkoherenciának – az, ha a tudásbázis tipológiai bázisa (pl. a szövegtípusokra vonatkozó nyelvhasználói tapasztalati tudás) alapján a befogadó szövegnek minősíti a nyelvi szerveződést anélkül, hogy minden részletében összefüggő jelentést rendelne hozzá.

Ezt a problematikát szemléltetik az alábbi, 5. pontban ismertetett rövid esettanulmányok. A példaszövegek elemzése lehetővé teszi, hogy valamiféle választ fogalmazzunk meg az itt jelzett problematika kérdéseire, árnyalva ezzel a konstringencia szövegjelentés-reprezentációban definiált státusának jellemzését. Az elemzések ugyanakkor rámutatnak annak szükségességére, hogy az általános érvényű összefüggések megfogalmazása e kérdéskör esetében is elengedhetetlen körülményként jelzi nagy terjedelmű szövegkorpusz – ezzel együtt számos eltérő

Tudásbázis és konstringencia

---

szövegműfajba tartozó szöveg – szóban forgó szempontú megközelítését (vö. Csúry–Nagy 2023, 1. jelen kötetben).

5. Esettanulmányok a konstringencia tudásbázis alapú megközelítéséhez

Kiindulópontként néhány „laboratóriumi” iskolapéldát említek, amelyek értelmezése alapján belátható, hogy a kohézió és a konnexitás nem alapvető feltétele a konstringenciának, valamint – ezzel összefüggésben – a koherenciának sem. A befogadó mentális működése az értelmezés folyamatában a nyelviileg kifejtett szerveződést kiegészíti a nyelviileg nem kifejtett összefüggőségi elemekkel. Nem hogy nem elvárás tehát a szöveggel szemben a jelentéskontinuitás teljes kifejtettsége, hanem a redundancia értelmezést gátoló sajátossága folytán a jelentésfolytonosság explicitése szokatlanul vagy akár hibásan teljes kifejtettségű szövegeket eredményezne.

Természetesen a kontextuális környezet nélküli szövegszerű alakulatok – mint amilyenek az alábbiak is – nem alkalmasak általános összefüggések igazolására, kellő fantáziával ugyanis a táblázatban feltüntetett textualitásjegyek természetesen meg is cáfolhatók.

Mondatpár	konstringencia	konnexitás	kohézió	koherencia
Fáj a <u>lábam</u> . Sokat <u>futottam</u> tegnap.	+	+	+	+
Fáj a lábam. A reuma kellemetlen.	+	-	+	+
Fáj a <u>lábam</u> . Szólok <u>Juditnak</u> .	+	+	-	+
Fáj a <u>lábam</u> . Az autóm <u>sárga</u> .	+	+	-	+
Fáj a <u>lábam</u> . A póknak nyolc <u>lába</u> van.	-	-	+	-
Fáj a <u>lábam</u> . A <u>szemem</u> barna.	-	+	+	-

Mondatpárok a textualitásjegyek sematikus összefüggéseinek szemléltetésére (Jelölések: kövérrel jelölve a szemantikai, aláhúzással a grammatikai eszközök.)

Ezen a ponton arra a nem lényegtelen összefüggésre, hogy a hagyományosan rendszernyelvészeti grammatikai eszközök is a jelentés-összefüggés eszközei, nem forrdítunk külön figyelmet.

Az itt olvasható rövidszövegek jelentésrepresentációja a befogadó részéről nem kíván különösebben egyedi tudásbázist, csak olyan hétköznapi ismereteket, tapasztalatokat, amelyek a mondattartalmak lehetséges összefüggéseit értelmezni engedik.

Az alábbiakban néhány olyan szöveget, illetve szövegcsoportot vizsgálunk meg a textualitás szóban forgó jegyeit előtérbe helyezve, amelyek elemzése révén némileg pontosíthatjuk a konstringencia státusát a szövegkoherencia vonatkozásában, abból kiindulva tehát, hogy a konstringencia az értelmező mentális működésének eredményét jellemző kategória.

5.1. A kommunikációs helyzetre vonatkozó ismeret

A következő szövegmondatláncához csak az az értelmező tud összefüggő jelentést rendelni, aki fel tudja tölteni fogalmi jelentéssel a *melyiket*, a *vele*, a *neki* és az *ilyen* névmásokat; a *vele* és az *ilyen* referenciájának közel azonosnak kell lennie.

– Végül melyiket vetted meg? Azt, amelyik kicsit bő volt, vagy azt, amelyik nekem jobban tetszett? Tudom, hogy neked az volt a bajod vele, hogy neki is pont ilyen van.

A *bő* jelző lexikális jelentése leszűkíti a szóban forgó fogalmi jelentések körét: minden bizonnyal valamilyen ruhadarabról van szó. A szövegmondatok értelmi jelentése arra vonatkozó kissé sztereotip tapasztalati tudáson alapuló feltételezést implicál, mely szerint a párbeszéd nagyobb valószínűséggel zajlik nők, mintsem férfiak között, illetve valószínűleg olyan ruha megvásárlásáról vagy meg nem vételéről van szó, amelynek hátrányos tulajdonsága, hogy egy bizonyos másik személynek is ugyanilyen van.

Ebben a – szituáció által erőteljesen meghatározott – szövegjelentés-reprezentációban a konstringencia mint a befogadó mentális működését jellemző sajátosság arra a benyomásra érvényes, amely szerint a fentebb olvasható szövegmondatlánc elfogadható szövegnek, és azt feltételezzük, hogy létezik legalább néhány személy (például azok, akik között a párbeszéd zajlik), akik a nyelvi elemek pontos fogalmi jelenéseit leképezve megközelítőleg azonos szövegvilágot rendelnek a szöveg nyelvi szerveződéséhez. Ez a szövegvilág mindegyikük számára megközelítőleg azonos mentális műveletek mentén konstringens.

Azok a befogadók azonban, akik a fentebb kiemelt névmási utalásokat nem tudják feltölteni fogalmi jelentéssel, kizárólag arra vonatkozóan „alakítanak ki” konstringenciabenyomást, hogy valószínűleg létezik olyan lehetséges világ, amelyen belül a vizsgált szövegmondatláncához összefüggő tényállás tartozik.

Következtetésként tehát megfogalmazható, hogy a két szövegjelentés-reprezentáció kapcsán kialakuló – a fentiek értelmében egymástól eltérő – konstringenciabenyomások ugyanazon fő kategória aleseteiként definiálhatók, amely esetek definitív jegye a kommunikációs helyzetre vonatkozó ismeret.

5.2. Az értelmi jelentésre vonatkozó ismeret

A szemiotikai textológia elméletében meghatározott jelentéssíkok közül az értelmi jelentés reprezentációja a lexikális jelentések ismeretén alapszik. A következő két szöveg vizsgálatára épülő esettanulmány annak a szemléltetésére törekszik, hogy az értelmi jelentésre vonatkozó ismeret mintázata miképpen befolyásolja a befogadó benyomását a feltehetően kifejezett tényállás összefüggéséről,

jólformáltságáról, ezáltal a konstringenciáról. A konstringencia ezen vonatkozásának megítéléséhez fontosnak vélem külön figyelmet szentelni a multimedialitásnak (5.2.2.), mivel a verbális notáción kívüli más médium alkalmazása – gyakran igencsak erőteljesen – befolyásolja a befogadói jelentésleképezést.

5.2.1. Az értelmi jelentésre vonatkozó ismeret szerepe tisztán verbális szöveg értelmezésekor

Az alábbi szöveg² jelentésének reprezentációja egy szakmai fogalmi séma ismertetén alapul, amelynek alkotóelemei szakkifejezések.

A VC 609 lakatfogós mérőműszerrel az elektrotechnikában megkülönböztetett mindhárom teljesítmény (a hatásos teljesítmény $[W]$, a látszólagos teljesítmény $[VA]$, s a meddő teljesítmény $[var]$) mérhető. Az UNITEST-CHB-48 lakatfogós mérőműszerrel a mérésnél lényeges eltérés, hogy a mérendő villamos jellemzőt a forgókapcsolóval választjuk ki. Meddő teljesítmény mérésére nem alkalmas.

A szakemberek számára, akik a VC 609 lakatfogós mérőműszer, a hatásos teljesítmény $[W]$, a látszólagos teljesítmény $[VA]$, a meddő teljesítmény $[var]$, az UNITEST-CHB-48 lakatfogós mérőműszer, a forgókapcsoló, a meddő teljesítmény szakkifejezésekhez a valóság egy darabját hozzá tudják rendelni (természetesen egyénileg mentálisan leképezett formában), a szöveghez rendelhető tényállás összefüggő és jól formált, azaz egy elképzelhető lehetséges világba – amely jelen esetben a fizika absztrakt valósága – az értelmezett szövegvilág beleillik.

Ebben a kontextusban a szöveghez rendelt tényálláskomplexum konstringenciája a szövegelemek jelentésszerveződését jellemzi, az értelmezés során aktivált szakmai (például terminológiai) tudásbázisra támaszkodva.

Annak a befogadónak a mentális működése, akinek a tudásbázisából hiányzik a szóban forgó szakkifejezések fogalmi leképezése, szövegtipológiai tudásbázison alapuló konstringenciafeltevést eredményez, miszerint nyilvánvalóan létezik olyan befogadói csoport, amelynek tagjai folytonos és jólformált tényállást rendelnek a szöveg nyelvi szerveződéséhez.

5.2.2. Az értelmi jelentésre vonatkozó ismeret szerepe multimedialis kommunikátum értelmezésekor

Az alábbi szöveg ételrecept. A befogadót az első benyomása a szöveg fizikai-formai elrendezéséről, valamint a szemléltető szerepű képről arra az értelmezői

---

² Thodory Csaba: Elektromos berendezések villamos jellemzői mérési eredményeinek feldolgozása. https://www.nive.hu/Downloads/Szakképzési_dokumentumok/Bemeneti_kompetenciak_meresi_ertekelesi_eszkozrendszerenek_kialakitasa/14_1223_014_101215.pdf (2023. 06. 05.)

ösvényre állítja rá, amelyen spontán, szó szerinti jelentésrepresentációt kell végeznie procedurálisan. Ennek a mentális folyamatnak az eredménye lehet ugyanis az a tudás, amelynek birtokában el tudja készíteni az ételt, amelynek a létrehozását „jeleníti meg” a szövegvilág. A képi síknak rendkívül fontos szerepe van a jelentés reprezentációjában, mondhatni kiküszöböli azt a hiányosságot, amit bizonyos szójelentések nem értése eredményezhet, ahhoz hasonlóan, ahogyan ezt az 5.2.1. pontban példaként említett szakmai szöveg esetében láttuk. Ez az összefüggés természetesen befolyásolja a konstringenciabenyomás státusát is a jelentésrepresentációban.

Tagliatelle selymes gorgonzola mártással, pirított barna csiperkével³

Hozzávalók 4 adaghoz:

4 dkg vaj
12 dkg **gorgonzola**
2 mogyoróhagyma
1 gerezd fokhagyma
1,5 dl fehérbor
2 dl tejszín
só, frissen őrölt bors
20 dkg barna csiperke
32 dkg **tagliatelle**
4 liter víz
1 evőkanál só

A vajon megdinszteljük a mogyoróhagymát, hozzáadjuk a fokhagymát, majd a darabokra vágott gorgonzolát. Keverjük, amíg el nem olvad, felöntjük a fehérborral és felforraljuk. Amikor az alkohol elpárolgott a mártásból, akkor felöntjük a tejszínnel és forrpontig hevítjük. Nem forraljuk tovább, hanem elkeverjük, és lehúzzuk a tűzről.

Egy másik serpenyőt vékonyan kikenünk vajjal, és mindenféle fűszer nélkül magas lángon megpirítjuk a gombaszeteleket.

A mártásba beleborítjuk a frissen kifőtt tésztát, majd hozzáadjuk a pirított gombát.

További sajtot már nem kíván a tésztakompozíció, viszont megszórhatjuk egy kevés zsenge fodros petrezselyemrüggyel, azaz a legzsengébb éppen kihajtott petrezselyemlevélkékkel. Nagyszerű a tejszín, a gorgonzola, a pirított gomba és a friss petrezselyem íze és színe együtt. Érdemes kipróbálni.

³ Alexa Christi: Nem vagyok mesterszakács. <https://nemvagyokmesterszakacs.blogspot.com/2011/11/tagliatelle-selymes-gorgonzola.html> (2023. 06. 05.)

A *tagliatelle* és a *gorgonzola* kifejezések nyilvánvalóan kulcskategóriái a szóban forgó szöveg jelentésének. Ezek fogalmi jelentésének leképezése a szövegjelentés reprezentációja, ezzel együtt a konstringens tényálláskomplexum nyelvi síkhoz rendelése szempontjából kulcsfontosságú.

Hogyan befolyásolja a befogadó konstringenciabenyomását az, ha mentális lexikona nem tartalmazza a szóban forgó kategóriák jelentését? Első támpont lehet a képi elemek értelmezése, a főzésre vonatkozó tudásbázis tudáskeret- és forgatókönyvelemeivel. Utóbbiak alapján szűkül azoknak a képi jelentéseknek a köre, amelyek a hiányzó lexikonelemekhez rendelhető fogalmi jelentésekhez hozzárendelhetők. A *tagliatelle* tehát tésztaféle, a *gorgonzolával* kapcsolatban azonban – mivel a képi illusztráció nem tartalmazza jól elkülönülő formában – a befogadó nem kap támpontot a 'belsőpenészes kéksajt' jelentés leképezéséhez.

A konstringenciabenyomás vonatkozásában tehát itt is árnyaltabb a helyzet annál, mintsem azt állítsuk, hogy a szöveg konstringens, mert a hozzá rendelhető tényállást el tudjuk fogadni lehetséges valóság részeként. Ennek feltétele a szóban forgó kulcsfogalmak – az 5.2.1. példájából kiemelt kifejezésekhez hasonló, bizonyos értelemben vett szakkifejezések – jelentésének leképezése. Ennek hiányában a befogadó a szövegtípusokra vonatkozó ismeretei alapján minősíti a szöveget koherensnek, ezzel szoros összefüggésben – voltaképpen a feltételeként – pedig a hozzárendelt tényállást – némi jelentésbeli hiánnyal – konstringensnek, azzal a paraméterrel kiegészítve, hogy feltételez egy olyan befogadói csoportot, amelynek a tagjai részleteiben kidolgozott konstringens tényállást rendelnek a szöveghez.

5.3. A kollektív tudás

A befogadói konstringenciabenyomás érdekes esetei azok, amelyek olyan szövegek jelentésreprezentációjához kötődnek, amelyek értelmezésének tudásbázisát egy nemzet, kultúra, vallási közösség kollektív tudásának elemei alkotják.

5.3.1. A szociokulturális hovatartozásból táplálkozó kollektív tudás

Anélkül, hogy sejtéseket fogalmaznánk meg arra vonatkozóan, hogy az alábbi vice szövegéhez bizonyos – egymástól eltérő kultúrájú, vallású – közösségek tagjai tudnak-e konstringens tényállást rendelni, vagy sem; és ha tudnak, van-e lényegi eltérés a reprezentált jelentések között, azt magyarázzuk, milyen tudásbázis alapján rendelhető a mi saját szociokultúránkban a szóban forgó szöveghez konstringens tényálláskomplexum; azaz rendelhető a szöveghez olyan szövegvilág, amely egy valóságosként elgondolt lehetséges világ részeként elképzelhető.

- *Mi a bigámia büntetése?*
- *Két anyós.*

Ahhoz, hogy a befogadó a szöveghez tényállást rendeljen, le kell képeznie a szöveg szavainak a fogalmi jelentését, és értelmeznie kell a jelentéskapcsolatot egyrészt a *bigámia* és az *anyós* kifejezések fogalmi jelentése között, másrészt a *büntetés* és a *két (anyós)* kifejezések jelentése között. Az elsőként említett jelentésviszony – általánosan emberi értelemben – semleges, mivel minden embernek van anyja; a felesége pedig a férj nézőpontjából anyós. Az, hogy a bigámia értelmében két feleségnek két anyósa van, az értelmi jelentés szintjén – ha létezne ilyen: kultúrától, vallástól függetlenül – szintén semleges. Minden bizonnyal a *büntetés* kifejezés jelentésrepresentációja „dönti el”, hogy egy befogadó a szöveget viccként értelmezi-e, vagy sem.

Maradva a saját szociokultúránkból táplálkozó tudásbázis talaján, abból a kollektív ismeretből kiindulva, hogy az autóban az autóvezető ülése melletti, legveszélyesebbként ismert ülést is *anyósülésként* emlegetjük, a *büntetés* kifejezés jelentésrepresentációja az adott kontextusban tulajdonképpen a magyar szociokulturális nézőpontot „képviseli” a szöveg értelmezésében. Ez teszi lehetővé, hogy a vicc szövegtípusának ismeretében a dialógushoz többlettartalmat rendeljünk, és a tényállást konstringensnek tartsuk.

Ez a magyarázat vélhetően nem állja meg a helyét minden egyes kulturális vagy vallási közösségben, esetleg ott, ahol két- vagy többnejűség a jellemző párkapcsolati forma. Ennek az eméleti feltevésnek az igazolására vagy cáfolására természetesen eltérő kultúrájú, vallású adatközlőkkel végzett vizsgálat szükséges.

5.3.2. A szóláskincs átvitt jelentésére vonatkozó kollektív tudás

Az alábbi megnyilatkozás korrespondenciában áll „A lónak négy lába van, mégis megbotlik.” szólással.

– *Úgy megbotlottál, mint az a bizonyos ló!*

A magyar nyelv szóláskincse igen gazdag képi eszköztárral fejez ki bölcséleti tartalmakat, értékítéleteket. A nyelv elsajátításának folyamatában, kulturális és szociokulturális neveletésünk során megtanuljuk a szólások jelentését, alkalmazásuk jellegzetes körét. A szóban forgó példát annak kifejezésére használjuk, hogy mindenki hibázhat, az is, aki magabiztos, stabil a tudása, az értékrendje (azaz „olyan biztos lábakon áll, mint a ló”).

Az a befogadó, akinek a tudásbázisa magában foglalja azt a kollektív tudást, amely az idézett megnyilatkozás értelmezésének alapjául szolgál, a megnyilatkozáshoz konstringens tényállást rendel. Ennek kulcseleme a szöveg nyelvi síkján az *az a bizonyos* kifejezés.

Az a befogadó, akinek a tudásbázisa nem tartalmazza az értelmezéshez kívánt kollektív tudást, csak részlegesen konstringens tényállást tud hozzárendelni a

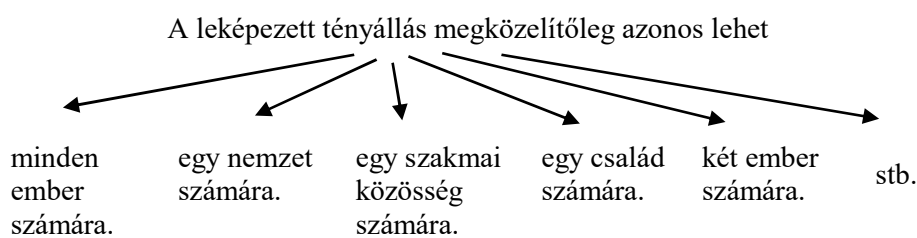
szöveghez, mert a szövegen kívülre (intertextuálisan) utaló kifejezést nem tudja feltölteni jelentéssel. Ugyanakkor a *ló* és a *megbotlik* lexikális jelentése között lehetséges összefüggést értelmez ('minden élőlény megbotolhat, amelynek lába van'), ami kiegészül azzal a szövegtípológiai tudással, amelyre a megnyilatkozás egyes szám második személyűsége miatt asszociál. Ez a nyelvtani forma ugyanis az intelem, a példázat szövegtípusára vonatkozó ismeretet, tapasztalati tudást aktivál a befogadóban. Ebben az esetben tehát másféle tudásbázisaktiválás nyomán a konstringencia státusa is eltérő lesz ahhoz az esethez képest, amikor a szükséges szociokulturális tudásbázis is a befogadó rendelkezésére áll.

6. Összegzés

Mivel a konstringencia kategóriája a jelentésösszefüggést jellemző – hagyományosan Charles Morris 1938-as pragmatikája nyomán értelmezett – kategóriák sorában került be a textualitás szemiotikai textológiai terminológiájába (kohézió, konnexitás, koherencia), státusa a szövegek jelentésének a leírásában bizonytalanak tűnhet a szövegekkel foglalkozó, eltérő szemléletű tudományok nézőpontjából.

Jelen tanulmány arra vállalkozott, hogy – hangsúlyozva, hogy a konstringencia nem magát a szöveget jellemzi, hanem a befogadó mentális működését, ami a szövegjelentésről születő benyomásként ragadható meg – megmutassa, hogy a konstringencia státusa legszorosabban a befogadó tudásbázisával függ össze. (Korábbi elemzések, esettanulmányok igazolták, hogy nem függ össze szorosan azzal, hogy a szöveg nyelvi szövetében a jelentésösszefüggést teremtő eszközök révén megvalósul-e a kohézió és a konnexitás.)

Ha a tanulmányban közzétett esettanulmányok tanulságait ábrázolni szeretnénk, akkor az alábbi ábra szemléltetheti a fenti gondolatmenet konklúzióját.

Magyarán – éppen úgy, ahogyan a szövegnyelvészeti gondolkodás számon tart koherens, kevésbé koherens, majdnem nem koherens, illetve nem koherens szövegeket – a konstringencia vonatkozásában is arról lehet szó, hogy az aktuális kommunikációs helyzetben, az aktuálisan kommunikáló partnerek mentális interakciója által definiált pragmatikai keretben felhasznált tudásbázistípusokra támaszkodva a konstringenciabenyomásnak különböző „hatókörei” bontakoznak ki.

Irodalomjegyzék

- Bács G.–Kocsis L. 2011. Lewis a világok sokaságáról. *Magyar Filozófiai Szemle* 2011/4. 153–177.
- Benczes R.–Kövecses Z. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bernáth Á.–Csúri K. 1981. A „lehetséges világok” szemantikájának relevanciája. *Magyar műhely* 19. 19–33.
- Csúri K. 1987. *Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Dobi, E. 2019. Constringency, as the Basic Category of Representing the Semiotic-Textological Meaning of Texts. *Argumentum* 15. 8–19.
- John, R. T. 2003. *Linguistic Categorization*. Oxford University Press.
- Lewis, D. 2004. Lehetséges világok. In: Farkas K.–Huoranszki F. (szerk.): *Modern Metafizikai Tanulmányok*. Budapest, Eötvös Kiadó, 91–99.
- Odorics F. 1991. TEXT: a konstruktivista szöveg. *Literatura* 2. 149–152.
- Petőfi S. J. 1994: Lehetséges világok – szövegvilágok. In: Petőfi S. J.–Bácsi J.–Békési I.–Benkes Zs.–Vass L. (szerk.): *Szövegtan és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez*. Budapest, Trezor Kiadó. 41–61.
- Petőfi S. J. 2004. *A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai textológiai szövegszemléletbe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pléh Cs. (szerk.) 1996. *Kognitív tudomány*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Pléh Cs. 2003. *Bevezetés a megismeréstudományba*. Budapest: Typotex Elektronikus Kiadó Kft.
- Rosch, E. 1975. Cognitive reference points. *Cognitive Psychology* 7. 532–547.
- Rosch, E. H. 1973. Natural categories. *Cognitive Psychology* 4. 328–350.
- Tátrai Sz. 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Tolcsvai Nagy G. 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.

Knowledge base and constringency

The aim of this study is to illustrate, through case studies, the factors that influence the status of constringency in the presentation of text meaning. In cases where the linguistic signal organization does not support the representation of meaning contexts, the threads lead to the knowledge base of the communicating partners, mainly that of the receiver. The study reveals that constringency impressions or judgments are closely related to the recipient's knowledge of the communicative situation, his/her knowledge about the text content, and the collective knowledge at his/her disposal. The category of constringency can be differentiated on the basis of a kind of scope principle.